

Raimo Pullat

Meble w osiemnastowiecznych inwentarzach mieszczańskich z Tallina

W stulecie osiemnaste Tallin wkroczył jako stolica szwedzkiej prowincji Estonii, a zarazem jeden z większych portów basenu Morza Bałtyckiego. Wojna Północna oraz towarzyszące jej epidemie przyniosły gwałtowny spadek zaludnienia, z ok. 10 do 2 tys. mieszkańców. Od lat dwudziestych XVIII w. miasto wraz z całą Estonią znalazło się pod panowaniem Rosji. Straty demograficzne zniwelowano do końca XVIII wieku, jednak w skali Europy Środkowo-Wschodniej zaliczało się do ośrodków średnich¹.

Pokaźny zbiór ok. 500 przechowywanych w Archiwum w Tallinie inwentarzy mienia umożliwia podjęcie kompleksowych badań nad światem rzeczy otaczających jego mieszkańców, w konsekwencji nad standardem ich życia w tak burzliwie rozpoczętym stuleciu². Większość tego zasobu doczekała się naukowej edycji³. Zarówno archiwalia, jak i inwentarze już opublikowane stały się też przedmiotem badań cząstkowych, dotyczących różnych elementów majątku ruchomego, takich jak np. środki transportu⁴, odzież⁵, wypełniające i zdobiące wnętrza mieszkalne lustra i obrazy⁶, albo instrumenty muzyczne⁷.

W dotychczasowych analizach zwracano uwagę przede wszystkim na świat rzeczy wyższych warstw miejskiej społeczności: magistratu — elity władzy (burmistrzowie, rajcy, ławnicy), tworzącej się inteligencji (tzw. *Literati*, *Gelehrte* — prawnicy, duchowni, nauczyciele, przedstawiciele profesji medycznych), kupców, a więc grup najzamożniejszych, a zarazem wyznaczających obowiązujące w mieście standardy kultury, zarówno materialnej, jak i duchowej. Także w moich rozważaniach, szkicując obraz wyposażenia osiemnastowiecznych mieszkań w meble oraz w inne ważne sprzęty (lustra, zegary, urządzenia oświetleniowe) skupię uwagę na wspomnianych powyżej grupach. W sumie przeanalizuję ok. 100 spisów mienia: członków władz miejskich i państwowych (18), inteligencji (24) i kupców (65).

¹ R. Pullat, *History of Old Tallinn*, Tallinn 2009, s. 99–128.

² Szerzej o zachowanych inwentarzach, por. R. Pullat, L. Suurmaa, *Inwentarze pośmiertne jako źródła w badaniach nad historią luksusu w miastach Estonii w okresie wczesnonowoczesnym*, „Kw.HKM”, R. LIV, 2006, nr 3–4, s. 286–292, tam wcześniejsza literatura.

³ Zob. m.in.: *Die Nachlassverzeichnisse der deutschen Kaufleute in Tallinn*, Bd I: 1702–1750, wyd. R. Pullat, Tallinn 1997, Bd II: 1752–1775, wyd. tenże, Tallinn 2002; Bd III: 1777–1800, Tallinn 2004; *Die Nachlassverzeichnisse der Handwerker in Tallinn 1706–1803*, wyd. tenże, Tallinn 2006; *Die Nachlassverzeichnisse der Literaten in Tallinn 1710–1805*, wyd. tenże, Tallinn 2007.

⁴ R. Pullat, *Środki transportu w Tallinie w XVIII wieku*, „Kw.HKM”, R. LX, 2012, nr 1, s. 49–54.

⁵ H. Russak, *The Headwear of Tallinn Merchants in the First Half of the 18 Century: A study Based on Probate Inventories*, „Vana Tallinn”, XVI, 2005, s. 320–341.

⁶ J. Driesner, R. Riemer, *Spiegel und Bilder in den Nachlassinventaren deutscher Kaufleute in Reval im 18. Jahrhundert*, [w:] *Land und Meer. Kultureller Austausch zwischen Westeuropa und dem Ostseeraum in der frühen Neuzeit*, red. M. Kriegen, M. North, Köln–Weimar 2004, s. 271 i n.

⁷ R. Pullat, *Instrumenty muzyczne mieszkańców Tallina w XVIII w.*, „Kw.HKM”, R. LXI, 2013, nr 1, s. 85–90.

Przedstawię przede wszystkim typy oraz liczebność mebli w domach mieszczan, ważne dla historii sztuki zagadnienia stylu pozostawiając na uboczu. Analiza danych liczbowych powinna także pomóc w lepszym zrozumieniu funkcjonalnej struktury pomieszczeń mieszkalnych. Wykorzystując podobny materiał źródłowy z rejonu Brunszwiku w Niemczech interesujące wnioski dotyczące kultury mieszkania w miastach i na wsi sformułowała Ruth-Elisabeth Mohrmann⁸. W przypadku samego Tallina w XVII w., jak ustaliła Krista Kodres⁹, wśród tamtejszych elit władzy i majątku widoczna jest chęć naśladowania wszystkiego co najnowsze i najmodniejsze, demonstrowania posiadania i tą drogą podnoszenia swego prestiżu w społeczności. Warto sprawdzić, w jakim stopniu spisy majątkowe z kolejnego stulecia również potwierdzają to zjawisko.

W większości inwentarzy z XVIII w. meble są odnotowane w oddzielnej rubryce, pod różnymi nagłówkami, na przykład jako: meble i sprzęty domowe, wszelkie sprzęty domowe, sprzęty domowe i inne drobiazgi.

Podstawowym mankamentem inwentarzy z Tallina jest to, że często nie są w nich podawane ceny, zarówno nieruchomości, jak i mienia ruchomego. W innych europejskich miastach bywała natomiast rejestrowana cena każdego większego lub mniejszego przedmiotu. Przykładem może być polski Poznań. W tamtejszych inwentarzach każdy sprzęt — krzesło, skrzynia, kufer, łóżko, szafa czy komoda — ma wskazaną cenę taksacyjną, co pozwala ocenić zamożność właściciela¹⁰.

W domach mieszkańców Tallina pojawiały się meble różnej proveniencji, w tym produkowane przez miejscowych stolarzy i tokarzy. Pracowali tu od średniowiecza. W 1513 roku zatwierdzono pierwszy statut cechu. Początkowo jego członkami byli także malarze i szklarze. W Tallinie brakowało stolarzy. Ściągano ich z Niemiec i innych krajów obiecując, że po wykonaniu majstersztyku otrzymają status wolnych mistrzów. Z tej możliwości skorzystało wielu niemieckich rzemieślników. W 1759 roku gildia św. Kanuta zrzeszała 12 mistrzów stolarskich. Do Anny Grammi, wdowy po Ulrichu Lüdemanie, należał warsztat, w którym pracowało 9 osób. W 1787 r. w Tallinie nadal działało 12 mistrzów stolarskich. W XVIII wieku obywatelami zostało aż 44 stolarzy, w tym 10 urodzonych w Tallinie, 31 w Niemczech i jeden w Wyborgu¹¹. Produkcja miejscowych mistrzów stała na dobrym poziomie, nie wykluczało to jednak importu. W XVII wieku meble dobrej jakości kupowano przede wszystkim w Holandii, cenione były także wyroby z Polski i Finlandii. Jak wynika z inwentarzy, w XVIII wieku kierunki importu nie uległy zasadniczym zmianom; z Gdańska sprowadzano do Tallina tapicerowane skórzane krzesła, z Lubeki i Amsterdamu cenne meble i instrumenty muzyczne; kupowano również meble mistrzów z Petersburga¹².

⁸ R.-E. Mohrmann, *Alltagswelt im Land Braunschweig. Städtische und ländliche Wohnkultur vom 16. bis zum frühen 20. Jahrhundert*, Bd 1, Münster 1990, s. 50.

⁹ K. Kodres, „Tallinlane ja tema maja. Jõuka Tallinna kodaniku elamu ca 1600–1700. Maja, planeering, kaunistused ja sisustus” [„Tallińczyk i jego dom. Mieszkanie zamożnego obywatela Tallinna z lat ca 1600–1700. Dom, jego rozplanowanie, ozdoby i wyposażenie wnętrza”], Tallinn 1999, rękopis rozprawy doktorskiej, w posiadaniu autora; tejsze, *Esitledes iseend. Tallinlane ja tema elamu varauusajal* [Przedstawiając samego siebie. Tallińczyk i jego mieszkanie na początku okresu nowożytnego], „Acta Universitatis Tallinnensis”, Tallinn 2014, s. 217; zob. też L. Nokela, *Sisustustyyliit antiikista nykyaikaan*, Helsinki 1981 oraz *Bytovaja miebiel ruskogo klassicizma konca XVIII–naczala XIX vv.*, red. Z.N. Bykova, Moskwa 1954.

¹⁰ Zob. np.: *Inwentarze mieszczańskie z wieku XVIII z ksiąg miejskich i grodzkich Poznania*, t. I: *lata 1700–1758*, wyd. J. Burszta, Cz. Łuczak, Poznań 1962.

¹¹ R. Pullat, *Eesti linjarahvastik 18. sajandil* [Ludność miejska w Estonii w XVIII wieku], Tallinn 1992, 116 i n.; tenże, *Die Stadtbevölkerung Estlands im 18. Jahrhundert*, Mainz 1997.

¹² A. Soom, *Die Zunfthandwerker in Reval im siebzehnten Jahrhundert*, Stockholm 1971, s. 23; zob. też E. Kizik, *Niederländische Einflüsse in Danzig, Polen und Litauen vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, [w:] *Land und Meer...*, s. 51–77; G. Etzold, *Seehandel und Kaufleute in Reval nach dem Frieden von Nystad bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts*, Marburg/Lahn 1975, s. 111; H. von zur Mühlen, *Reval vom 16. bis 18. Jahrhundert. Gestalten und Generationen eines Ratsgeschlechts*, Köln–Wien 1985, s. 256 i n.

Wśród masy mebli używanych przez zamożnych tallińczyków można wydzielić — zgodnie z ich funkcją — sprzęty służące do przechowywania, spożywania pokarmów, snu i spoczynku, pracy, utrzymywania higieny, ogrzewania, wreszcie relaksu i rozrywki.

Meble do przechowywania (*Verwahr Möbel*) to przede wszystkim wszystkie tzw. meble skrzyniowe (*Kastenmöbel*): skrzynie, kasety, szkatuły (*Kasten, Kiste, Laden, Truhe*) i kufrы (*Koffer*). Służyły do przechowywania i przenoszenia różnych rzeczy i produktów (ubrania, żywność i in.), ale również do siedzenia, spania, czasami również jako stoły¹³. Były to przedmioty różnej wielkości, barwy, kształtu i o różnym wykończeniu, z pokrywą i zamkami lub bez nich. Nazewnictwo skrzyń odzwierciedlało ich przeznaczenie (np. na pieniądze, mąkę, herbatę), rozmiary, wykończenie (drewnem orzechowym, skórą foczą, lub inną), miejsce produkcji (np. Lipsk, Lubeka).

W stuleciu XVIII udział skrzyń wśród inwentaryzowanych mebli zmniejszył się na korzyść komód (*Kommode*) i szaf (*Schrank, Spind*). Mimo to liczba skrzyń do przechowywania w domach tallińczyków była dość duża. Niektóre małe skrzynie, artystycznie dekorowane srebrem, same w sobie stanowiły lokatę kapitału. W użyciu były także tzw. ławy (*Bankkisten*), na których w razie potrzeby można było spać. Często jako mebli do przechowywania używano skrzyń chłopskich, na przykład w inwentarzu starszego (*oldermann*) Stephana Christiana Haecksa z 17 stycznia 1762 r. odnotowano „cztery skrzynie chłopskie na parterze”. Produkty trzymano również w beczkach i kadziach, używanych zapewne do magazynowania towarów kramarskich. Wspomniany tu Haecks posiadał na przykład 40 fas i beczek, w tym 25 fas pustych, określonych jako kramne (na towary kramarskie?)¹⁴.

Meblem do przechowywania niezbędnym w podróży był kufer, który wyewoluował ze skrzyni z wypukłym wiekiem już w ciągu XVII stulecia¹⁵. W wieku XVIII znaczenie kufrы wzrosło jeszcze bardziej, ponieważ zwiększyła się mobilność ludzi. W inwentarzach tallińskich notowano różne kufrы, na przykład u złotnika Wilhelma Kleinsorga, 27 lipca 1739 r. zarejestrowano dwa kufrы drewniane, prawdopodobnie z mahoniu. W inwentarzu starszego gildii, Jürgena Habbena, z 19 lutego 1733 r. można przeczytać o trzech kufrach z okuciami, uchwytami i zamkami oraz o jednym małym bez zamka¹⁶. W spisie majątku innego starszego gildii, Gottharda Paulsena i wdowy po nim z 28 października 1769 r. wymieniono cztery kufrы, w tym trzy ze skóry z okuciami żelaznymi, dwa czarne, po jednym czerwonym i zielonym; żelazne okucia jednego były pokryte cyną¹⁷. W inwentarzu złotnika, Svena Herlinga, spisanim 19 września 1771 r. — *2 Coffers*¹⁸. U Ernsta Jacoba Tewesa, muzyka miejskiego, 19 maja 1776 r. zarejestrowano piękny kufer, pokryty skórą foki¹⁹. Podczas podróży korzystano także ze skrzyń.

Nowością wśród mebli do przechowywania była komoda (fr. *Commode*), którą w końcu XVII w. wytwarzano, zaś od lat dwudziestych XVIII stulecia powszechniej używano we Fran-

¹³ Por. C. Heß, *Mobiliar und Wohnungsauskleidung Danzigs im 17. und 18. Jahrhundert*, [w:] *Land und Meer...*, s. 134.

¹⁴ *4 Bauer Kisten auf dem untersten Stock; 9 Bauer Fäßer, 25 Leere/Krahm Fäßer* oraz *6 Tonnen mit Dec- kel, 2 Mehlbüten* — *Die Nachlassverzeichnisse der deutschen Kaufleute...*, Bd II: 1752–1775, s. 162.

¹⁵ C. Heß, op. cit., s. 136.

¹⁶ *3 stk. beschlagene Coffres mit Schlöser und hängen* — *Die Nachlassverzeichnisse der Handwerker...*, s. 67; *1 dito klein ohne Schloß* — *Die Nachlassverzeichnisse der deutschen Kaufleute...*, Bd I: 1702–1750, s. 307.

¹⁷ *1 schwartz-lederner Coffre mit Eißen beschlagen, 1 grün angemahlter Coffre mit Eißen beschlagen, 1 roth lederner Coffre mit verzinntem eisernen Beschlag, 1 schwartz-lederner Coffre mit eisernen Beschlag* — R. Pullat, *Suurgildi vanema Gotthard Paulseni ja tema lese varaloend* [Spis majątku starszego Wielkiej Gildii Gottharda Paulsena i jego wdowy], „Vana Tallinn”, XX (XXIV), 2009, s. 179.

¹⁸ *Die Nachlassverzeichnisse der Handwerker...*, s. 203.

¹⁹ *1 großer Kuffer mit Seehunde-Fell beschlagen* — R. Pullat, *Linnamuusik Ernst Jacob Tewese varaloend* [Spis majątku muzyka miejskiego Ernsta Jacoba Tewesa], „Vana Tallinn”, III (VII), 1993, s. 114.

cji. Mebel ten był prawdziwym „dzieckiem epoki rokoko”. Stał się symbolem bogactwa i wyszukanego stylu, prawdziwą ozdobą domów. Z biegiem lat z jednej z wersji komody wykształcił się sekretarzyk²⁰. Zazwyczaj trzy lub cztery szerokie szuflady (*Schublade*, *Schubkasten*) umieszczano w ramie jedna nad drugą, na szynach, co pozwalało na łatwe ich wysuwanie. Komody zazwyczaj stawiano w salonie, pomiędzy oknami przy ścianie.

Komoda z Francji dotarła też na wschód²¹. Do Niemiec, do Brunshwiku i Wolfenbüttel, trafiła w latach trzydziestych, natomiast do Lemgo, Münster i Osnabrück dopiero w latach siedemdziesiątych XVIII wieku²². Najstarsze wzmianki źródłowe o komodach w Tallinie są zaskakująco wczesne. Mebel ten jest wspomniany w testamencie tamtejszego profesora Johanna Friedricha Herlina z 1746 r.²³ Informację o komodzie (*1 rusch Gummut*) zawiera też inwentarz Berenda Nottbecka, pochodzący już z roku 1697²⁴. W drugiej połowie XVIII w. inwentarze odnotowują liczne egzemplarze tego stanowiącego reprezentacyjną nowinkę mebla.

W końcu stulecia Wilhelm Hetling (1798 r.) posiadał cztery²⁵, natomiast kupiec Johann Christian Gebauer (1800 r.) trzy komody²⁶. Starszy Wielkiej Gildii, Martin Heinrich Gebauer, w 1797 r. miał komodę mahoniową z czterema szufladami oraz dwie również mahoniowe z przrządami²⁷. Inwentarze kupców z Tallina odnotowują ogółem ok. 50 komód, co potwierdza ich styl życia, otwarty na europejskie nowości.

Również w domach zatrudnianej w mieście inteligencji (*Literati*) w drugiej połowie XVIII wieku komoda była meblem często spotykanym (1–2 sztuki na dom). Na przykład u chirurga miejskiego, Andreasa Arnolda Christopha Rittera, 4 lipca 1767 r. zarejestrowano komodę koloru brązowego²⁸. Posiadaczami komód byli m.in. pastor Johann Roos (1790 r.)²⁹ i profesor gimnazjum, Daniel Ernst Wehrmann³⁰.

Meblem coraz popularniejszym w dobie nowożytnej były szafy. W Tallinie, jak i w innych miastach nad Bałtykiem, szafę określano kilkoma nazwami: *Schrank*, *Schapp* i *Spind* (wąska szafa, prawdopodobnie jednodrzwiowa). Od skrzyni różnił ją sposób zamknięcia — zamiast wiekiem drzwiczkami. Szafa była wygodniejsza niż skrzynia; tę ostatnią wypełniano przedmiotami od góry, a szafę od przodu³¹. Do umieszczania w szafie niewielkich przedmiotów mogły służyć szuflady. W XVIII wieku szafy stawały się meblem coraz bardziej reprezentacyjnym. Ich wygląd zależał od panującej mody i ducha czasu, a ich elementy dekoracyjne ulegały zmianie. Porządna trzydrzwiowa szafa była swoistym atrybutem — symbolem mieszkania w Tallinie jeszcze w wieku XX.

Inwentarze informują najczęściej o przeznaczeniu szafy oraz liczbie drzwi. O wiele rzadziej podają gatunek drewna, z jakiego ją wykonano, oraz opis wykończenia mebla. W omawianych

²⁰ H. Saari, *Rokokooajan Helsinkiäiskoti*, Valvoja 1950, s. 187–191.

²¹ C. Heß, op. cit., s. 136; *Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert*, red. W. Rausch, Linz/Donau 1981, s. 11.

²² R.-E. Mohrmann, *Alltagswelt...*, s. 102.

²³ K. Kodres, „Tallinlane ja tema maja...”, s. 223. Prawdopodobnie ta sama komoda figuruje również w inwentarzu J.F. Herlina, zob. *Die Nachlassverzeichnisse der Literaten...*, s. 82.

²⁴ Tallinna Linnaaarchiiv, Miejskie Archiwum Tallina (dalej cyt.: TLA), inw. 166, spis 1, nr 474, k. 1 13; ros. Комодъ = niem. *die Kommode*, zob. *J. Pawlowsky's Russisch-Deutsches Wörterbuch*, Riga–Leipzig 1900, s. 566.

²⁵ TLA, inw. 230, spis 1, Bt 17 II, k. 210–229.

²⁶ TLA, inw. 166, spis 1, nr 271, k. 223, 227, 228.

²⁷ *1 Mahoni Comode mit 4 Schubladen* oraz *2 Mahoni Comode mit Einrichtung — Die Nachlassverzeichnisse der deutschen Kaufleute...*, Bd III: 1777–1800, s. 186, 188.

²⁸ *1 braun angemahlt Commode — Die Nachlassverzeichnisse der Literaten...*, s. 128.

²⁹ *1 unangestrichene Commode — tamże*.

³⁰ W inwentarzu Wehrmanna, sporządzonym 28 lipca 1799 r. wpisane są 2 *Comoden*, *Die nachlassverzeichnisse der Literaten...*, s. 226.

³¹ C. Heß, op. cit., s. 137.

dokumentach z XVIII wieku można znaleźć najróżniejsze typy szaf. Na podstawie przechowywanych w nich przedmiotów wyróżnia się: szafy na bieliznę i odzież, na cynę, porcelanę i szkło, na książki i materiały piśmienne, szafy kuchenne (na jedzenie i zapasy), na broń i na wódkę. Pod względem konstrukcyjnym były to: szafy z drzwiami podwójnymi i pojedynczymi (*Spinde*)³², przystosowane do stania w kącie, z drzwiami w formie kratki, z szufladami i bez (nawet z wysuwaną szufladą do spania). Szafy różniły się rozmiarami i barwą (brązowe, czerwone, szare), także wykończeniem (pokryte bejcą lub fornirem, z okuciami mosiężnymi lub bez). Materiałem podstawowym było drewno. W inwentarzach wzmiankowano jesion i orzech³³.

Przyjrzyjmy się stanowi rzeczy w poszczególnych domach. I tak, w 1734 r. u starszego gildii kupieckiej, Christiana Kreyla, znajdowało się aż 15 szaf³⁴. Trzydzieści lat później (w 1764 r.) Johann Burchardt miał ich wyjątkowo dużo, bo aż 27 szaf różnego typu. Kupcy posiadali zwykle od 1 do 15 szaf. U Cathariny Dorothei Nottbeck (z domu Hoffmeister), wdowy po starszym gildii Justusie Wilhelmie Nottbecku, 21 stycznia 1800 r. zarejestrowano 11 różnych szaf: wielką na bieliznę z szufladami, dwie szafy wnękowe wmurowane w izbie, szafę narożną z tabletem, szafę kuchenną, regał na talerze z szafką, szafę na ubrania, wreszcie kilka bliżej nieokreślonych (opisane jedynie jako duże, małe lub stara)³⁵.

Szaf nie brakowało też u inteligencji. W inwentarzu muzyka miejskiego, Ernsta Jacoba Tewesa, sporządzonym 19 maja 1776 r. odnotowano ich osiem — duże i małe, dwie kuchenne, na odzież i bieliznę oraz na szkło. Część z nich miała drzwi podwójne. Co do kolorystyki, wiadomo o dwóch meblach brązowych³⁶.

Wiele wskazuje na to, że w XVIII wieku w domach zamożnych mieszkańców Tallina wyraźnie przybyło takich sprzętów. Jako bardziej funkcjonalne i piękniejsze, szafy zastąpiły meble skrzyniowe. Pod tym względem Tallin dotrzymywał kroku innym miastom krajów położonych nad Bałtykiem, choć istniały również różnice. Na przykład w 1775 r. w Gdańsku po raz pierwszy zarejestrowano kredens (*Tresore*)³⁷, w Tallinie zaś w XVIII stuleciu nie odnotowano takiego mebla. Było natomiast wiele dużych i małych przeszklonych szaf, czyli witryn³⁸, gdzie trzymano cenne fajanse z Delft, naczynia cynowe i inną piękną zastawę, wazony i drobiazgi. Rozpowszechnione były także szafy do herbaty (*Teeschrank*).

³² Por. z Gdańskiem, C. Heß, op. cit., s. 138 i n.

³³ W spisach znajdujemy następujące określenia szaf: *Zinnenzeug- und Porzellanschrank, Bücher- und Schreibschrank, Eß- und Vorratschrank, Gewehr- und Brandweinschrank, Winkelschrank mit einer Piramide* (antresola), *Nußbaum Glasschrank, Schranken grau gemalt, Leinwands-Schranken mit doppelten Schlafbank, grosser mit Nußbaum furnierten Leinwands-Schranken mit doppelten Thüren, Kleider-Schrank mit doppelten Türen und 2 Schubladen, braun gebeitzter Schranken mit einem, Glas-Schranken mit doppelten Thüren, kleiner eingeleger Leinwands-Schranken mit einem Messings-Beschlag, Leinen-Schranken von 2ten Thüren mit Schubladen darunter von braun gebeitzten Ahornholz, Schranken mit Gitterwerk Türen, klein grau und rother Schranken, Contoirschranken von gebeitzten eibern-holz (cis) mit dem unterteil, Küchenscha.*

³⁴ *Die Nachlassverzeichnisse der deutschen Kaufleute...*, Bd I: 1702–1750, s. 331.

³⁵ *1 großer Lein Schranken mit Schupladen, 2 in der Stube eingemauerte Wand Schranken, ein Eck Schranken mit einem Tablet, 1 Küchen Schranken, 1 Teller Rigol mit Schranken, 2 Schranken, 1 Kleider Schranken, 1 kleiner Schranken, 1 alter Schranken mit einer Fallbank — Die Nachlassverzeichnisse der deutschen Kaufleute...*, Bd III: 1776–1800, s. 223 i n.

³⁶ *1 braun angemahlter Leinwands-Schranken mit doppelten Thüren, 1 braun angemahlter Press-Schranken mit doppelten Thüren und darunter eine Schlafbank, 1 Contoir-Schranken mit einem darunter befindlichen Pulpet und Schlafbank, 1 Glas-Schranken mit einem kleinen Schranken darunter, 2 Küchen-Schranken ja 1 braun Grund angestrichener Kleider-Schranken mit doppelten Thüren, Schoß und Hängen — R. Pullat, Limmausik Ernst Jacob Tewese varaloend, s. 114.*

³⁷ C. Heß, op. cit., s. 139; W Holandii te szafy nazywane były *dressoor*, we Francji *dressoir*, w Nadrenii — *Stollenschrank*, zaś w Włoszech — *credenzone*.

³⁸ Zob. np. spis majątku złotnika i jubilera, Jakoba Benedicta Hademascha, z 26 kwietnia 1777 r., TLA, inw. 230, spis 1, Bt 17 I, k. 1–8.

Meble do siedzenia były znacznie liczniejsze niż szafy, komody i skrzynie, choć w źródłach z Tallina występują pod mniejszą liczbą terminów³⁹. W inwentarzach czytamy o krzesłach, ławach, krzeselkach dziecięcych, taboretach, podnózkach, wreszcie o stolcach nocnych z miedzianymi nocnikami. Meble te z reguły wykonane były z drewna (m.in. mahoniu), niekiedy wyplatane ze słomy lub wikliny. Obicia siedzisk i oparcie stanowiła skóra (np. juchtowa) lub tkaniny (aksamit, plusz) w różnych kolorach — złocistym, żółtym, czerwonym⁴⁰. W bogatych domach krzesła ustawiano zazwyczaj w kompletach po sześć lub dwanaście. Mieszkania członków władz (miejskich i państwowych) były pełne krzesel. Na jedno przypadało ich średnio 28. Notowano je jednak także w znacznie większej liczbie. W inwentarzu Christiana Buchau w 1769 r. spisano ponad 70 krzesel, u Wilhelma Hetlinga w 1798 r. zarejestrowano ich 60, zaś u Dietricha Rodde na przełomie XVIII i XIX w. — 68.

Elicie władzy nie ustępowali kupcy. Na jedno domostwo przypadało średnio 20 krzesel. Zdarzali się jednak także tacy jak Carl Nicolaus Vogt, który — według spisu sporządzonego 24 września 1768 r. — posiadał 70 różnego rodzaju krzesel, w tym osiem pokrytych aksamitem ze wzorem kwiatowym, z wyplatnymi oparciami, tuzin obitych czerwoną skórą, 6 dużych drewnianych (bez obicia), pół tuzina z obiciem z brązowej skóry, 10 także z obiciem skórzanym, lecz nieznannej barwy⁴¹.

Obok zwykłych drewnianych krzesel zamożni mieszkańcy Tallina posiadali połączane krzesła skórzane. Na przykład starszy gildii, Stephan Christian Haecks, według inwentarza sporządzonego 17 stycznia 1762 r., miał dwa tuziny obitych skórą i połączanych krzesel, a oprócz tego 12 innych obitych zielonym aksamitem, jedno zaś tkaniną lnianą tegoż koloru⁴². Takie meble robiły wrażenie. Wśród barw tapicerki królowała czerwień, lecz pojawiały się również brązy, czerni, zieleń, żółć i błękit. Krzesła przeważnie były obijane skórą, ale wykorzystywano również tkaniny lniane i wełniane, jedwab, plusz, katun, adamaszek i inne materiały. Drewniane części wykonywano zazwyczaj z mahoniu, orzecha lub jesionu. Bardziej zamożni posiadali więcej tapicerowanych foteli. Często korzystano równocześnie z kilku rodzajów zwykłych krzesel i foteli. Niektóre z mebli do siedzenia, oprócz funkcji użytkowej, miały zapewne także znaczenie emocjonalne. Istniały krzesła i fotele przeznaczone dla mężów, żon, dziadków i babć, co potwierdzało rangę hierarchii wewnątrzrodzinnych i szacunku dla starszych⁴³.

Krzesła używane w Tallinie pochodziły głównie z miejscowych warsztatów⁴⁴, ale również z Gdańska, Flandrii, Anglii i z Rosji⁴⁵. Być może doświadczeni tallińscy stolarze udalnie naśla-

³⁹ Podobnie było w badanych przez R.-E. Mohrmann rejonach Niemiec. Liczba rodzajów mebli do przechowywania była mniejsza niż tych do siedzenia, chociaż nazw było bardzo wiele. W przypadku krzesel było dokładnie odwrotnie — bardzo wielka liczba przy ograniczonym nazewnictwie. Meblami do siedzenia najbardziej rozpowszechnionymi w okolicach Brunszwiku były fotele i krzesła (*Sessel und Stuhl*), R.-E. Mohrmann, *Alltagswelt...*, s. 85.

⁴⁰ W inwentarzach wzmiankowane są m.in.: *trippene Stühle* (gold-lederne Stühle, Lehnstühle, plüsen [od słowa *Plüsch*) *Stühle*, hölzerne Stühle, Strohe Stühle [krzesła wyplatane — A.K.], mahony Stühle, bunte Stühle, Stühle mit rotem Leder, Stühle mit gelben Triep, Stühle mit Juhten [skóra juchtowa — A.K.] überzogen, lange Bank, Schemel, Fuß-Schemel, Taboret, Kinderstuhl, Bettstuhl, Nachtstuhl mit Kupfern Becken, Bank-Kiste, län-gliche Bank, roth Lederne reusische Stühle.

⁴¹ 8 geblümt triepen Stühle mit strohern Lehen, 1 dutz rothleder Stühle, 1 Lehn Stuhl mit pontogrie beschlagen, 6 große höltzerne Stühle, ½ dutzend braun lederne Stühle, 10 lederne Stühle etc., *Die Nachlassverzeichnisse der deutschen Kaufleute...*, Bd II: 1752–1775, s. 252 i n.

⁴² 12 Stühle und 1 Lehn Stuhl mit grünem Triep und leinen Überzeugen, tamże, s. 163.

⁴³ K. Kodres, „Tallinlane ja temu maja...”, s. 229.

⁴⁴ Np. *Habsalsche Strohe Stuhl*, tamże, s. 227.

⁴⁵ W inwentarzu wdowy po starszym Wielkiej Gildii, Johanie Casparze Schüslerze (z domu Gertrutha Riesenkampf), sporządzonym 25 stycznia 1799 r. odnotowano np.: 6 roth Lederne reusische Stühle — *Die Nachlassverzeichnisse der deutschen Kaufleute*, Bd I: 1702–1750, s. 448.

dowali obce wzory, tak więc pod nazwą wskazującą na pochodzenie spoza Estonii mógł kryć się produkt miejscowy, swoista podróbka.

Często w tych samych pomieszczeniach obok krzesel znajdowały się także **meble przeznaczone do odpoczynku**: kanapa, sofa, tapczan i in. Zarówno kanapa, jak i tapczan były przedmiotami z kręgu kultury szlacheckiej, lecz trafiły również do domów zamożniejszych obywateli miasta. Świadczyły o stylu życia zamożnych tallinian, dążących do komfortu. W inwentarzu kupca Caspara Hermanna Nottbecka, sporządzonym 29 sierpnia 1782 r., zapisano kanapę z obiciem z czerwonego adamaszku⁴⁶. K. Kodres przytacza również inne przykłady: starszy Wielkiej Gildii, Jacob Johannes Hippius, w roku 1778 posiadał kanapę obitą czerwonym pluszem wraz z sześcioma krzesłami o takim samym obiciu, jak również sofę pokrytą żółtym pluszem, z 12 podobnymi fotelami⁴⁷. Rajca talliński, Bernhard (Berend) Johann Meyer⁴⁸, mógł odpoczywać leżąc na sofie. W jego inwentarzu sporządzonym w 1805 r. widnieje szara sofa i osiem takich samych krzesel⁴⁹.

Z meblami do siedzenia związane są **stoły**. Poczynając od późnego średnowiecza ich liczba w domach mieszkańców Tallina rosła, a funkcje stawały się coraz bardziej różnorodne. Najistotniejszy, tradycyjny społeczny wymiar, miały stoły biesiadne. Stół łączył rodzinę (domowników) podczas wspólnego codziennego spożywania pokarmów, zwiększając poczucie wspólnoty i tworząc więź międzypokoleniową⁵⁰. W wieku XVIII pojawiły się też nowe typy i funkcje stołów. Z kupieckiej sekretery⁵¹ wykształciły się biurka z obustronnymi szufladami i z cienkimi dodatkowymi blatami, wysuwanymi spod blatu głównego. Często drzwiczki, szuflady i rogi takich biurka były ozdobione rzeźbami⁵². Zamożni obywatele troszczyli się również o edukację potomstwa; oprócz biurka dla dorosłych w źródłach znajdujemy informacje o pulpitych do pisanania dla dzieci. Takowe odnotowano na przykład w inwentarzu Marii Elisabeth, wdowy po introligatorze Gottliebie Wilhelmie Boldcie, sporządzonym na początku maja 1802 r.⁵³ Wraz z rosnącą popularnością nowych napojów, mieszkańcy miasta zaczęli używać pięknych stolików do picia kawy i herbaty. W analizowanych archiwaliach notowano również stoły do szycia, toaletki, stoliki z lustrem i stoliki nocne, wreszcie stół do lombra — gry karcianej o wysokie stawki⁵⁴. Taki *l'hombre tisch* posiadał na przykład jeden z bogatszych kupców, bankier, fabrykant i armator, Johann Friedrich Jürgens⁵⁵. Korzystano również ze stolików do gry w szachy. Specyficzną funkcję pełniły gerydony (*Guéridon, Kiridong, Cheridong*), czyli małe okrągłe stoliki na jednej nóżce, wykorzystywane do ustawiania świeczników, umieszczane zazwyczaj parami przed lustrami i stołami⁵⁶. Także ich obecność wskazuje na wzrost komfortu życia.

⁴⁶ *I Canape mit roth wollen Damast Überzogen — Die Nachlassverzeichnisse der deutschen Kaufleute*, Bd III: 1776–1800, s. 85.

⁴⁷ K. Kodres, „Tallinlane ja temu maja...”, s. 229.

⁴⁸ Meyer był adwokatem sądu niższej i wyższej instancji w Tallinie, ur. 12.01.1745 r., zm. 28.03.1805 r. w Tallinie, zob. *Stammfolge der sächsisch-baltischen Familie Meyer. Schriften über die sächsisch-baltische Familie Meyer*, Bd I, red. P. Meyer, Empelde bei Hannover 1948, s. 69.

⁴⁹ *Ein grau triepen Soffa nebst 8 gleichen Stühle*, R. Pullat. *Tallinna raehärra Bernhard Johann Meyeri pärandiloend* [Spis majątku tallińskiego rajcy Bernharda Johanna Meyera], „Vana Tallinn”, XIX (XXIII), 2008, s. 165.

⁵⁰ K. Kodres, „Tallinlane ja temu maja...”, s. 229.

⁵¹ *Tisch mit Contor* — biurko z umiejscowionymi nad nim szafeczkami, czyli sekretera.

⁵² R.-E. Mohrmann, *Alltagswelt...*, s. 102. Autor niniejszego artykułu ma możliwość zasiadać w swym domu przed takim biurkiem wykonanym w Rostocku w XVIII wieku.

⁵³ *Die Nachlassverzeichnisse der Handwerker...*, s. 330.

⁵⁴ R.-E. Mohrmann, *Alltagswelt...*, s. 101.

⁵⁵ O.-H. Elias, *Johann Friedrich Jürgens (1755–1829) Aufstieg und Fall eines Revaler Kaufmanns*, „Vana Tallinn”, X (XIV), 2000, s. 45–64; tenże, „Ein L'hombre tisch aus rotem Holz. Anfänge estnischer Bürgerlichkeit um 1800”, rękopis w posiadaniu autora.

⁵⁶ R.-E. Mohrmann, *Alltagswelt...*, s. 101.

Różnorodność i liczba stołów w domach mieszkańców Tallina jest imponująca. Istniały stoły owalne, okrągłe, podłużne, czworokątne, malowane i pokryte laką, z płytami z serpentynitu, marmuru i porcelany z Delft, obite żelazem, skórą lub ceratą. Części drewniane były bejcowane, malowane (na brązowo, na czerwono), złożone bądź pokrywane laką. W użyciu były także konstrukcje rozkładane — z klapą i wysuwaną płytą. Pulpity do pisania pokrywano zieloną tkaniną.

W analizowanych spisach mienia członków władz zarejestrowano 194 stoły, co daje średnio 11 stołów na spis. Wyróżnia się wyraźnie inwentarz mienia burmistrza Dietricha Rodde, w którym wymieniono 23 różne stoły. Inwentarze kupieckie odnotowują 518 stołów, czyli średnio 8 sztuk na spis. W inwentarzu Christiny Kathariny Hoffmeister, żony starszego Wielkiej Gildii, Heinricha Johanna Hoffmeistera, z 29 sierpnia 1789 r., uwzględniono łącznie aż 35 stołów, wśród nich dwa malowane na szaro na pozłacanych kolumnach, trzy duże malowane na brąz z dwiema klapami, jeden stolik do gry w szachy mahoniowy, formiowany i inne⁵⁷. H.Chr. Höppener w roku 1789 posiadał 27, zaś A.E. Frantzen w 1795 r. — 25 stołów. Pozostali mieli ich znacznie mniej.

W domach inteligencji inwentarze odnotowują łącznie 203 stoły, tj. średnio 8 na każdy spis. Rzuca się w oczy duża liczba stołów u Johanna Burchardta w 1764 r.; w jego domu zarejestrowano ich 39. Prawdopodobnie potrzebne były także do wykonywania zawodu, był on bowiem aptekarzem.

W nowożytnej Europie odpoczynek i sen, zwłaszcza warstw wyższych, coraz częściej wymagały odosobnienia. Również w domach zamożnych mieszczan zwiększyła się specjalizacja pomieszczeń. Dotyczyło to szczególnie kuchni, salonu i sypialni. Sypialnia stawała się z czasem miejscem coraz bardziej prywatnym i intymnym⁵⁸. Zmieniały się także **meble do snu**⁵⁹. Wśród nich najważniejszym było łóżko. W badanym okresie, w domach bogatych mieszkańców Tallina istniały już oddzielone od reszty pomieszczeń sypialnie. Łóżka małżeńskie były otoczone zasłonami, a za dnia pokrywane kapami. Popularne były łóżka baldachimowe (*Himmelbett*). Łóżko francuskie — dwuosobowe, z zasłonami po bokach, z przodu otwarte — pojawiło się w XVII wieku. W inwentarzach notowano specjalne łóżeczka dla dzieci, łóżka polowe i podróżne, z szufladą albo schodkami, wreszcie bliżej nieopisane łoża angielskie i starofrankońskie⁶⁰. Łóżka były jedno- lub wieloosobowe, wysuwane, przedłużane itd. Największe było przeznaczone dla czterech osób. Jeżeli chodzi o wygodę spania, to zapewniały ją piernaty. Badane źródła rejestrują liczne materace i poduszki oraz inną pościel wypełnioną pierzem.

U przedstawicieli władz zarejestrowano łącznie 69 łóżek. Każda rodzina miała ich średnio cztery, rekordziści — jak Christian Buchau w 1769 r. — dziesięć. Wśród kupców najwięcej łóżek odnotowano u starszego Wielkiej Gildii, Hermanna Clayhillsa w roku 1764; było ich aż 18. Tyle samo łóżek posiadał wspomniany już inteligent, aptekarz Johann Burchardt. Rzemieślnicy mieli zazwyczaj mniej łóżek — poniżej pięciu.

Zagadkowa jest nieobecność łóżek w spisach mienia niektórych zamożnych mieszkańców Tallina. Na przykład na liście majątku starszego Wielkiej Gildii, Gottharda Paulsena i wdowy po nim (1769 r.) nie ma ani jednego łóżka, podobnie jak w inwentarzu rajcy, Bernharda

⁵⁷ 2 grau angestrichene verguldt Pfeiler Tisch, 3 große braun angestrichene Tischen mit zweyen Klappen, 1 Mahagoni furnirter Damm Brett Tisch — *Die Nachlassverzeichnisse der deutschen Kaufleute...*, Bd III: 1776–1800, s. 162.

⁵⁸ N. Elias. *Über den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*, Bd I, Amsterdam 1997, s. 315.

⁵⁹ Zob. R.-E. Mohrmann, *Alltagswelt...*, s. 109.

⁶⁰ Spisy podają następujące nazwy łóżek: *zweischläfrige Bettstellen, Reisebetten, Feldbett, Kinderbett, Himmelbett, französisches Bett, englisches Bett, Pavillion-Bett, Auszieh-Bett, Bett mit Schubladen, altfränkische Bettstelle, ausziehen sogenannte Treppen Bettstätte*. Na temat rodzajów łóżek zob. R.-E. Mohrmann, „in der freywilligen Nachlassung der willkürlichen Bewegungen”. *Anmerkungen zur Geschichte des Schlafens*, [w:] *Innovation und Wandel. Festschrift für Oskar Moser zum 80. Geburtstag*, red. B. Pöttler, H. Eberhart i in., Graz 1994, s. 265 i n.

Johanna Meyera (1806 r.)⁶¹. W inwentarzach wymieniane są również dziecięce kołyski, krzesła i huśtawki.

Oprócz mebli wnętrza mieszkań w Tallinie wypełniały a zarazem ozdabiały **lustra**. Świadczyły przy tym o zamożności mieszkańców. W XVII wieku te drogie przedmioty były nieliczne nawet w domach elity miasta⁶². W spisach majątkowych kupców z lat 1702–1775 odnotowano ich już jednak 471, różniących się kształtem, pochodzeniem, materiałem, funkcją oraz ramą, która często była czarna, brązowa, ale też droga, złożona⁶³. Średnio na jednego kupca przypadało 8 luster⁶⁴. Pod koniec wieku liczba tych przedmiotów u elity wzrosła jeszcze bardziej. Na przykład burmistrz Wilhelm Hetling w 1798 r. posiadał 24 lustra⁶⁵, a J.Chr. Gebauer w 1800 r. miał ich 17⁶⁶. Do aptekarza Johanna Burchardta należało 20 luster, inni inteligenci mieli ich jednak znacznie mniej. W końcu wieku lustro nadal było przedmiotem cennym. Najliczniej notowano lusterka kieszonkowe, co może świadczyć o dużej wadze przywiązywanej przez ich właścicieli do dobrej prezencji, a może nawet o pewnej próżności⁶⁷. W inwentarzach spisywano także zwierciadła zdobiące toaletki lub komody. Różniły się one wielkością i obramowaniem (drewno, posrebrzana blacha, pozłacany mahoń i in.). Określenia wskazujące na pochodzenie luster (japońskie, angielskie, norymberskie) mogą być mylące, w istocie się to wzmianki o typie wyrobu wytwarzanego np. w Europie (japońskie) lub gdzieś nad Bałtykiem (angielskie)⁶⁸.

Względna powszechność używania zwierciadeł w estońskiej stolicy potwierdza obszerny inwentarz starszego kupców, Wilhelma Brincka (1750 r.). Odnotowano w nim 43 lustra różnego rodzaju, a ponadto lustro angielskie w ramie z orzecha oraz inne stare w czarnej ramie⁶⁹. Wydaje się, że w osiemnastowiecznym Tallinie lustra, choć drogie, były przedmiotem dotępnym powszechniej niż np. w Gdańsku. Wskazuje na to sposób ich traktowania przez spisujących inwentarze. W rejestrach zamożniejszych obywateli Gdańska ten ekskluzywny przedmiot umieszczany był bowiem w oddzielnej rubryczce (zatytułowanej *An Spiegel*), natomiast w Tallinie lustra notowano wśród innych sprzętów domowych (*An Hauss-geräth*)⁷⁰. Komoda jest uważana za wytwór epoki rokoka, to samo można powiedzieć również o lustrze. Umożliwiało ono obserwację własnego odbicia i otoczenia domowego.

Między innymi po to, by w pełni korzystać z lustra, w pomieszczeniach potrzebne było **sztuczne oświetlenie**. Odpowiednie urządzenia były zarówno przedmiotami użytkowymi, jak i oznakami prestiżu. W źródłach gdańskich pierwszy świecznik pojawia się już w 1629 r., lampa pokojowa zaś w 1642 r.⁷¹

W XVIII w. w domach tallińczyków wisiały przymocowane do sufitów świeczniki wykonane przeważnie z mosiądzu, zdarzały się również szklane⁷². Obok podwieszanych pod sufitem

⁶¹ R. Pullat, *Suurgildi vanema Gotthard Paulseni ja tema lese varaloend* [Spis majątku starszego Wielkiej Gildii Gottharda Paulsena i jego wdowy], „Vana Tallinn”, XX (XXIV), 2009, s. 179–199; tenże, *Tallinna raehärä Bernhard Johann Meyeri pärandiloend*, s. 163–177.

⁶² K. Kodres, „Tallinnlane ja temu maja...”, s. 231.

⁶³ J. Driesner, R. Riemer, *Spiegel und Bilder in den Nachlassinventaren deutscher Kaufleute in Reval im 18. Jahrhundert*, [w:] *Land und Meer...*, s. 171 i n.

⁶⁴ Tamże, s. 175.

⁶⁵ TLA, inw. 230, spis 1, Bt 17 II, l.k. 215, 216.

⁶⁶ TLA, inw. 166, spis 1, nr 271, l.k. 222, 225, 227.

⁶⁷ J. Driesner, R. Riemer, op. cit., s. 176.

⁶⁸ Tamże; zob. też R. Pullat, L. Suurmaa, *Inwentarze pośmiertne jako źródła w badaniach luksusu w miastach w okresie wczesnonowożytnym Estonii*, „Kw.HKM”, R. LIV, 2006, nr 3–4, s. 283–292.

⁶⁹ *43 Stück Spiegeln von verschiedener Sorte, 1 p. Engl. Spiegel mit Nuß Baum Raamen und Armen* oraz *1 Alter Spiegel mit einem schwarzen Rahmen — Die Nachlassverzeichnisse der deutschen Kaufleute...*, Bd I: 1702–1750, s. 529, 536.

⁷⁰ C. Heß, op. cit., s. 141 i n.

⁷¹ Tamże, s. 145 i n.

⁷² K. Kodres, „Tallinnlane ja temu maja...”, s. 231.

świeczników-koron w użyciu były *bra*, czyli ściennie kinkiety (*Wandleuchter*), wreszcie świeczniki stołowe. Wypolerowane na błysk plakiety (*Wandplatte*) dodatkowo odbijały światło. Starszy kupiec, Christan Krey (1734 r.) posiadał trzy *bra*, do tego parę starych świeczników i kolejną świeczników „zwykłych”, wreszcie jedną lampę biurkową. Większość z tych przedmiotów wykonano z mosiądzu⁷³. U Anny Margarethy Bernhard, żony pastora, w 1781 r. zarejestrowano świecznik sufitowy oraz 8 podwójnych lichtarzy⁷⁴. W 1797 r. do starszego gildii, Martina Heinricha Gebauera należało kilkanaście mosiężnych lamp i kilka świeczników⁷⁵.

Przestrzeń miejska i mieszkania egzystują w czasie. Obok czasu biologicznego istnieje czas społeczny. Już Jacques Le Goff pisał o czasie Kościoła i czasie mieszczan⁷⁶. Modlitwa określała pojęcie czasu kościelnego (*horae canonicae*), czas rolnika wyznaczały wschód i zachód słońca, natomiast czas mieszczan odmierzał i pokazywał mechanizm — czasomierz, który był uzależniony od rozwoju techniki⁷⁷. Także w XVIII stuleciu mechaniczne zegary określały porządek prac i odpoczynku mieszkańców Tallina. Najstarszy z zachowanych kościelnych zegarów w Tallinie (a zarazem w Estonii) bije w otwartej galerii kościoła Świętego Ducha (Pühavaimu kirik) od roku 1433. Na zegarze znajduje się następujący tekst: „mierzę czas poprawnie, służącemu jak i parobkowi, zarówno kobietom jak i mężczyznom, tego nikt mi nie może zarzucić”⁷⁸. Od roku 1525 rytm życia mieszkańców Tallina wyznaczał również zegar ratuszowy⁷⁹.

W XVIII wieku **zegarów** nie brakowało już w domach zamożnych tallińczyków. Część była dziełem miejscowych zegarmistrzów. Ci dzielili się na dwie grupy — jedni produkowali i dbali o małe zegary, inni o duże. Nauka zawodu trwała 6-8, a czasami i 10 lat⁸⁰.

W Tallinie i w innych estońskich miastach największą popularnością cieszyły się jednak zegary określane jako holenderskie lub angielskie. Niektóre czasomierze miały pochodzić z dalekiej Hiszpanii. Zapewne niektóre z nich rzeczywiście były importowane; w przypadku innych, podobnie jak np. w Gdańsku⁸¹, z zagranicy pochodził sam mechanizm, albo też całe urządzenie konstruowano jedynie na wzór zagranicznego. Najczęściej były to zegary ściennie, w niektórych domach więcej niż jeden. Rzadziej w inwentarzach występują zegary stołowe lub szafkowe. W całym stuleciu, w spisach majątkowych elity władz i kupców, tych ostatnich odnotowano łącznie 9. Zegar szafkowy posiadali m.in. D. Witte (1711 r.) i burmistrz Dietrich Rodde (1800 r.). J.Chr. Gebauer w roku 1800 miał ich aż pięć.

W XVIII wieku zegary już na dobre zagościły w zamożnych domostwach. W inwentarzach tallińskich na przestrzeni stulecia zanotowano 36 czasomierzy. Bogactwo odnotowanych nazw

⁷³ Spisano: *Drey Wand-Platen, an deren einer die Pfeife marquirt, Zwei alte Leuchter i Ein doppelt Contoir-Leuchter [...]* *Ein Paar gegoßene ordinaire Leuchter — Die Nachlassverzeichnisse der deutschen Kaufleute...*, Bd I, s. 327; por.: *Pärnu bürgermeistri Erasmus Landenbergi kodu valgusteid 1720. a* [Oświecenie w domu burmistrza Pärnu Erasmusa Landenberga w 1720 r.], [w:] *Die Nachlassverzeichnisse der Einwohner der Stadt Pernau 1702–1800*, oprac. R. Pullat, Tallinn 2005, s. 123.

⁷⁴ *1 Licht Krone, 8 paar Leuchter — Die Nachlassverzeichnisse der Literaten...*, s. 180.

⁷⁵ *2 Paar Meßingne Leuchter, 2 Paar aufgesetzte Meßingne Hängen, 2 Paar Spiegel Armen, 13 Stück meßingne Lampet Pfeiffen oraz 1 meßingne Schein-Lampe — Die Nachlassverzeichnisse der deutschen Kaufleute...*, Bd III: 1776–1800, s. 180.

⁷⁶ J. Le Goff, *Au Moyen Age: Temps de l'Eglise et temps de marchand*, „Annales ESC”, 15, 1960, 3, s. 417–433.

⁷⁷ M. Bogucka, *Gdańszczanin i czas u progu ery nowożytnej. Studia z historii sztuki i kultury Gdańska i Europy Północnej. Prace poświęcone pamięci Doktor Katarzyny Cieślak*, red. J. Friedrich, E. Kizik, Gdańsk 2003, s. 27 i n.

⁷⁸ M. Lumiste, *Pühavaimu kirik* [Kościół Św. Ducha], Tallinn 1971, s. 29.

⁷⁹ T. Böckler, *Tallinna raekoda. Uurimine ja restaureerimine* [Ratusz w Tallinie. Badania i konserwacja], Tallinn 1999, s. 74 i n.

⁸⁰ A. Soom, op. cit., s. 35 i n.

⁸¹ Por. E. Barylewska-Szymańska, W. Szymański, *Zegary domowe w Gdańsku w drugiej połowie XVIII w.*, [w:] *Zegary gdańskie*, red. Z. Prószyńska i in., Gdańsk 2005, s. 81.

i określić odzwierciedla różnorodność typów i rozwiązań technicznych. W spisach znajdujemy zegar słoneczny z kompasem i klepsydrę, zegary bijące i grające, mahoniowy zegar stołowy i żyrandol mosiężny z wmontowanym zegarem, zegar ścienny z kukułką, ale także angielski zegar ścienny pokazujący sekundy i daty. Ten ostatni należał w 1764 r. do zamożnego starszego Wielkiej Gildii, Hermanna Clayhillsa i jego żony (z domu Oom)⁸². Asortyment zegarów należących do mieszkańców Tallina był stosunkowo szeroki. Zegary ścienne, stołowe i szafkowe pokazywały czas, będąc jednocześnie dekoracją domów.

* * *

Analizując zawarte w inwentarzach informacje o domu zamożnego tallińczyka epoki oświecenia, zwłaszcza o meblach i niektórych innych elementach wystroju wnętrz, można zauważyć tendencje do modernizacji i do podążania za modą. W XVII wieku pomieszczeniem reprezentacyjnym w domach warstw wyższych był pokój dzienny, lecz już w końcu wieku i w następnym stuleciu coraz ważniejsza stawała się sieni⁸³. Tu, by zademonstrować swój status społeczny, gromadzono najdroższe meble oraz obrazy, ustawiano witryny z cennymi naczyniami i drobiazgami, do sufitów i ścian przymocowywano świeczniki etc. Jednocześnie pogłębiała się specjalizacja pomieszczeń. Symbol mebli do odpoczynku — łóżko znajdowało się w prywatnej sypialni. Wzrosło także znaczenie kuchni. Wśród mebli do przechowywania przełomową nowością była komoda, która szybko zagościła w domach tallińczyków. Komodę uważano za atrybut bogactwa i dobrego gustu. Zwiększyła się także, kosztem tradycyjnych skrzyń, liczebność szaf. Osiągnięciem epoki baroku był rozkładany, wydłużany stół. W użyciu było coraz więcej zasłon ozdabiających frędzlami i pomponami. Wyrazem próżności były również zwierciadła i toaletki.

W pokojach ustawiano niezwykle dużo przedmiotów. Na przykład w inwentarzu członka rady miasta, Christiana Buchau, sporządzonym w 1768 r. wpisano 18 stołów i 72 krzesła⁸⁴.

Najmodniejszymi meblarskimi surowcami były orzech (w baroku) i mahoń (epoka rokoko). Jasność pomieszczeń o każdej porze zapewniały nie tylko urządzenia oświetleniowe, ale także lustra. Dzięki ich stosowaniu poprawiał się codzienny zewnętrzny wygląd ludzi z warstw wyższych miejskiej społeczności. Nowy, bardziej estetyczny *image* inteligenta, kupca, urzędnika przydawał im prestiżu. Wzorce płynęły przede wszystkim od lokalnej szlachty i z wielkich miast europejskich⁸⁵. Meble, lustra, oświetlenie i czasomierze świadczą o wspólnocie poziomu życia łączącej majątkowe elity Tallina z innymi miastami europejskimi, szczególnie nadbałtyckimi.

W jednym z numerów „Mitausche Nachrichten” z kwietnia 1767 r. można przeczytać, że do Libawy z Anglii sprowadzono mahoniowe stoły i komody o prostych liniach, lustra oraz zegary ścienne i kieszonkowe, natomiast z Holandii — piękne stoły pokryte laką na wzór chiński⁸⁶. Podobne dostawy docierały także do Tallina. Jego specyfiką były natomiast pogłębiające się kontakty z prężnie rozwijającą się metropolią w Petersburgu. Powstała tam duża estońska

⁸² *Sonnenuhr mit Compaß, Sanduhr, Spiel-Wanduhr, schlagende Uhr, hängende Schlaguhr, Stubenuhr, silberne Weckuhr, englische Wanduhr mit einem blau und gold laquierten Gehäus, Wandflötenspiel-Uhr, Sommeruhr, mahagoni Tischuhr, hölzerne Uhr, meßingerner Kronleuchter mit einer darinnen befindlichen Uhr, Wanduhr mit Kuckuck, englische wanduhr mit einem Secunden und Datum Zeiger — Die Nachlassverzeichnisse der deutschen Kaufleute...*, Bd II: 1752–1775, s. 215; zob. też pośmiertny inwentarz poznańskiego zegarmistrza Jana Huna z roku 1757, *Inwentarze mieszczkańskie z wieku XVIII z ksiąg miejskich i grodzkich Poznania*, t. I, s. 411.

⁸³ K. Kodres, „Tallinnlane ja temu maja...”, s. 243.

⁸⁴ TLA, inw. 230, spis 1, Bt 15 IV, k. 134.

⁸⁵ O podobnych aspiracjach w Czechach zob. np.: *Dějiny hmotné kultury*, t. II: *Kultura každodenního života od 16. do 18. století*, Praha 1997, s. 536.

⁸⁶ I. Lancmanis, *Libau. Eine baltische Hafenstadt zwischen Barock und Klassizismus*, Köln–Weimar–Wien 2007, s. 119 i n.

diaspora, której członkowie w większości utrzymywali kontakty z ojczyzną⁸⁷. Również dzięki nim mieszkańcy Tallina, posiadacze cennych mebli odpowiadających ówczesnym standardom pod względem funkcji i formy (kształt, zdobnictwo, barwa), mogli demonstrować zarówno zamożność, jak i przynależność do kręgu kultury wysokiej.

Adres Autora:

Prof. dr hab. Raimo Pullat

Tina 21A — 1

10126 Tallin

Estonia

FURNISHINGS IN EIGHTEENTH-CENTURY BURGHER INVENTORIES FROM TALLIN

The article discusses the furnishings found in the houses of the upper class of burghers — the ruling elite, the intelligentsia (*Literati*, *Gelehrte*) and merchants — on the basis of c. 100 probate inventories.

The author presents various groups of furnishings classified according to the function: furniture used for storage, for eating and for resting, mirrors, lamps and clocks. The first group comprises case furniture (chests, trunks, caskets), chests of drawers and wardrobes. Chests of drawers were all the rage in Tallin; in the 2nd half of the 18th c. they were indispensable in a fashionable house. The 18th c. also brought the increasing use of wardrobes and the decline of chests. Among tables, which varied greatly in form and function, tea and coffee tables were a novelty. The 18th c. also witnessed the growing popularity of mirrors and clocks — wall clocks, tall-case clocks and table clocks. In the 17th c. such expensive items were much less frequently listed in inventories.

After the economic crisis of the 1710s and 1720s, due to wars and epidemics, Tallin burghers were regaining their previous affluence. Even though they became Russian subjects, they were still open to Western trends. Their aspirations concerning housing, including fashionable furniture (e.g. chests of drawers), were similar to those evident in other European cities (especially of Central and Eastern Europe). They imported ready-made furniture from Western Europe. Fashionable furnishings were also supplied from St Petersburg; trade contacts with this dynamically developing city were facilitated not only by its closeness but also by a large Estonian diaspora in the Russian capital.

Translated by
Izabela Szymańska

Słowa kluczowe: Tallin, mieszkanie, meble, XVIII wiek

Key words: Tallin, housing, furniture, eighteenth century

---

⁸⁷ R. Pullat, *Lootuste linn Peterburi ja eesti haritlaskonna kujunemine* [Petersburg — miasto nadziei a kształtowanie się inteligencji w Estonii], Tallinn 2004.